20. YÜZYIL TÜRK HALK ŞAİRLERİ

Emir Kalkan

ÖTÜKEN

Emîr Kalkan; Kayseri'de doğdu (1948). Uzun süre Halk Edebiyatı konusunda alan çalışmaları yaptı. Türk Dünyası Araştırmaları, Türk Folklor Araştırmaları ve Türk Edebiyatı dergilerinde yazdı. *Kanatsız Kuşlar Şehri* isimli kitabı ile 2002 yılında Türkiye Yazarlar Birliği ödülünü kazandı.

Yayınevimizce neşredilen *Kanatsız Kuşlar Şehri, Yurttaş Sokak, Gül Ayinleri, Hoşçakal Şehir, Ha Bu Diyar, Bu Taraf Anadolu, Kayıp Yüzler, Türk Düğünü ve Mor Feryatlar/Afşar Ağıtları* isimli kitapları mevcuttur.

İÇİNDEKİLER

Önsöz 11
Giriş 13

Türk Halk Şiirini Oluşturan Tipler

Ozan 19
Âşık 27
Âşıklık Geleneği 33
Saz Şairi 36
Âşık Kemterî 39
Serdârî 41
Zileli Ceyhûnî 45
Bayburtlu Celâlî 47
Mâhirî 49
Âşık Said İlhâmî 50
Âşık Şenlik 52
Cingözoğlu Seyîd Osman 56
Ruhsâtî 61
İznî 64
Yusuf Sezâî 67
Meslekî 69
Sümmânî 73
Sıtkı Pervane 77
Gufrânî 79
Zülâlî 82
Abbas Nazaroğlu 85
Derdiçok 86
Âşık Mücrimî 89
Cemâl Hoca 92
Bardızlı Âşık Nihânî 94
Huzurî 97
Zuhurî 101
Âşık Melûlî 103
Kağızmanlı Hıfzî 107
Yorgansız Hakkı 111
Âşık Veysel 113
Efkârî 119
Âşık Dursun Cevlânî 122

Âşık Emsalî 125
Âşık Gülistan Çobanoğlu 128
Âşık Ali İzzet Özkan 130
Talibî Coşkun 133
Şeyh Ahmet Rindî 136
Ankaralı Âşık Ömer 139
Bayburtlu Hicrânî 143
Âşık Dâimî 145
Cânanî 148
Üzeyir Pünhanî 150
Âşık Yangunî 151
Âşık Müdamî 153
Ümmânîcan 157
Âşık İslâm Erdener 158
Feryadî Çığıran 160
Mehmet Çakırtaş 162
Halil Soyuer 166
Murat Yıldız Karahanlı 170
Şemsi Yastıman 172
Âşık Ali Çatak 175
Nuri Gulâmî 178
Hazım Demirci 180
Döne Sultan 182
Âşık Davut Sulârî 184
Âşık Deryamî 187
Halil Karabulut 190
Âşık Bekir 194
Âşık Mevlit İhsanî 199
Âşık Zülfikâr Divanî 202
Âşık Yener 205
Âşık Durmuş Denizoğlu 211
Niyazi Yıldırım Gençosmanoğlu 212
Hüseyin Kaçıran 219
Âşık Hasretî 221
Kul Mustafa 223
Âşık İhsanî 225
Hüseyin Çırakman 229
Nesimî Çimen 231
İbrahim Karalı 233
Âşık Ruhanî 235
Âşık Pervanî 237
Kul Semaî 239

Hayâtı Vasfî 241
Şekip Şahadoğru 245
Âşık Reyhanî 249
Abdurrahim Karakoç 254
Kul Ahmet 261
Âşık İlhâmî Demir 264
Sâdık Doğanay 266
Âşık Sefil Selîmî 268
Âşık Mızarlı Mehmet 271
Âşık İsmet Namlı 274
Âşık Ferrâhî 276
Abdulvahap Kocaman 279
Âşık Maksudî 285
Âşık Burhanî 288
Âşık Sümmanoğlu 291
Karamehmet 293
Neşet Ertaş 298
Âşık Beyânî 306
Özerî 309
Âşık Şeref Taşlıova 311
Âşık Laçin Aladağlı 315
Âşık Ayşe Çağlayan 317
Gürünlü Âşık Gülhânî 320
Âşık Rüstem Alyansoğlu 323
Âşık Musa Merdanoğlu 325
Âşık Hüdâî 327
Âşık Mahzûnî Şerif 331
Gözübenli 336
Âşık Murat Çobanoğlu 339
Ali Sultan 342
Ali Akbaş 345
Âşık Feymânî 351
Ali Kemal Yiğit 356
Âşık Meydânî 359
Yetik Ozan 362
Âşık Şahsenem Bacı 366
Ali Kızıltuğ 368
Fikret Ünal 370
Âşık Nusret Torunî 371
Âşık Firkatî 374
Ozan Duran Tamer 378
Âşık Hacı Karakılçık 382

Muhlis Akarsu 385
Âşık Ali Rıza Ezgi 388
Sarıcakız 390
Ozan Arif 392
Âşık Mehmet Ergânî 397
Âşık Nuri Çırağı 399
Bekir Balaban 402
Âşık Gülabi 405
Şah Turna 407
Âşık Fuat Çerkezoğlu 410
Nurşah Bacı 412
Âşık Haşimî 414
Âşık Ahmet Poyrazoğlu 416
Hilmi Şahballı 418
Esat Kabaklı 421
Erol Erganî 427
Âşık İmamî 429
Âşık Gül Ahmet 431
Ozan Erbabî 434
Âşık Sefaî 438
Mürsel Sinan 442
Ozan Cefaî 444
Âşık Özlemî 446
Âşık Yener Yılmazoğlu 449
Ali Nurşanî 451
İhsan Yavuzer 454
Âşık Ayşe Gülçınar 456
Âşık Maksûdî 459
Rifat Kurtoğlu 461
Âşık Arzu Bacı 465
Ezgili Kevser 467
Ozan Erbabî 469
Mızrakçıoğlu 473
Bibliyografya 477

Önsöz

Biz Türklerin eski ve zengin bir edebiyatımız vardır. Orta Asya'da sözlü olarak başlayan bu edebiyat, Türklerin batıya göçleriyle başta Anadolu olmak üzere geniş bir coğrafya üzerinde sözlü ve yazılı olarak süregelmiştir.

Orta Asya Türklüğünde yazı dili, konuşma dili gibi bir ayrım olmadığı için edebiyat bir bütündü. Türkler İslâm uygarlığına geçtikten sonra konuşma ve yazı dilleri ayrılmış, geleneksel şiirimiz de divan edebiyatı karşısında halk şiiri adı altında varlığını sürdürmüştür. Halk şiirimizin ölçüsü yüzyıllardır hiç değişmeyen millî ölçümüz, hecedir. Ancak, divan şiirinin etkisiyle bu alana divan, selis, semai, satranç, kalenderi, vezn-i ahar gibi aruzlu türler de girmiştir.

Halk şiirimizin ata şairleri çeşitli Türk şubelerinde değişik adlarla anılan ozanlardır. Onların başlattıkları bu edebiyat yüzlerce yıl gelişerek sürmüş ve edebiyat tarihimizde vazgeçilmez yerleri olan Pir Sultan, Kul Himmet, Karacaoğlan, Köroğlu, Dadaloğlu, vd. gibi önemli temsilciler yetiştirmiştir.

Halk şiirimiz bu gün de geleneği bütün kurallarıyla devam ettiren ozanların, âşıkların, saz ve kalem şairlerinin gür sesleriyle beslenmektedir.

Edebiyatımızı zenginleştiren, taşıyan, yayan ve bu alana hizmet etmiş halk şairlerimize bir sayfa olsun ayırmayı, bir sayfada olsun anmayı bir görev ve vefa borcu kabul ettik.

1991 yılında Kültür Bakanlığı tarafından yine *XX. Yüzyıl Türk Halk Şairleri* ismi ile yayınlanan bu kitabımızın bilgilerini güncelleyerek yeni ilaveler yaptık.

Halk şiirini çağımızda temsil eden seçkin isimleri, bunların hayat hikâyelerini ve şiirlerinden örnekleri bu kitapta toplamaya çalıştık. Türk edebiyatına hizmet etmiş edebiyat tarihçilerimizin eserlerinden fevkalâde yararlandık.

XIX. yüzyıl şairleri arasında mütalâa edilmelerine rağmen, XX. yüzyıla sarkan, geleneği günümüze taşıyarak iki asır arasında köprü vazifesi gören ve kendilerinden sonra gelen pek çok halk şairini etkileyen İznî, Serdârî, Ceyhûnî, Celâli, Mâhirî, Sümmânî, Şenlik ve Ruhsâtî gibi şöhretli şairlere de kitabımızda yer verdik.

Emir KALKAN

Giriş

Sözlü ya da yazılı edebiyat ürünleri ve ilk başta şiir; milletlerin uygarlık tarihi içindeki yerini belirlemede, maddî sanat eserlerinden daha önemli belgeler olarak değerlendirilmelidir. Çünkü şiir; görerek yapma, taklit ve benzetme eğilimini aşmış, fizikî ihtiyaçlarını disiplin altına almış, ruhî dünyasını ve fânîlik, sevgi, saygı, hak, adalet, gönül, aşk gibi aslî değerlerini tanımış, daha güzel bir dünya ülküsüne yönelmiş insanın ürünüdür.

Biz Türklerin, kökenine inilemeyecek kadar eski bir edebiyat geçmişimiz vardır. Üstelik bu edebiyat kıtlık ve kuraklıkların sık baş gösterdiği elverişsiz bir bozkır ortamında yaratılmıştır.

Geniş bir coğrafya üzerinde ve pek çok şubelere ayrılarak yaşamış Orta Asya Türklüğünün birtakım merasimleriyle, din ve tapınma biçimlerinde görülen ayrılıklara rağmen, edebiyat ürünlerinde bir farklılık söz konusu değildir. Hattâ değişik şubelerden akan ayrıntılarla beslenerek, belirli bir oyluma ve renkliliğe ulaştığı da muhakkaktır.

Ne var ki, sözlü geleneğe dayanan bu edebiyat; onların hareketli ve akıncı mizaçları, hayvancılığa dayalı ekonominin zorunlu kıldığı göçler, tüm Asya steplerine egemen olmak için girişilen sürekli savaşlar ve yazıya geç geçmeleri gibi sebeplerle kuşaktan kuşağa aktarılamaz. Buna rağmen, uzun bir zaman dilimini geçerek, hâlâ bu ede-

biyattan nakille günümüze ulaşmış örnekler mevcuttur.[1] Ancak, edebiyat tarihi, yazıya geçmemiş belgelere iltifat etmez.

Türklerin bazı alfabeleri tanımalarına[2], hatta kendileri alfabe geliştirmelerine rağmen, ilk yazılı belgelere VIII. yüzyılda rastlanmaktadır. Bugün, kaybedilmiş edebî bir hazine olarak yâd etmek durumunda olduğumuz eski edebiyatımıza, bu tarihten daha eski bir başlangıç tarihi gösteremeyişimiz, elimizde daha eski tarihli belgelerin bulunmayışındandır.[3] Yoksa özgür ve egemen yaşamış bir milletin, elbette aynı yücelikte bir edebiyatı da vardı. Ve daha V. yüzyılda Orhun alfabesini kullanmaya başladıkları halde, kayıt alışkanlıkları olmadığından veya buna lüzum görmediklerinden, bu edebiyatın elimizde yazılı belgeleri yoktur.

Bugün 'halk edebiyatı' adı altında ve farklı bir zeminde ele alınan edebiyat; bizim, Orta Asya'da başlatıp, zenginleştirerek getirdiğimiz ana edebiyat geleneğimizdir. Halk şiiri ise bu edebiyatın güzide ve geniş bir alanıdır.

---

[1] Bugün dahi Anadolu'da ekin ekme-ürün kaldırma törenlerinde, saya toplama şenliklerinde, uçuk ve diş ağrılarının tedavilerinde ve cansız cisimlere hastalık nakli seanslarında söylenen ölçülü kafiyeli sözler, yaşamaları hafızaların gücüne terk edilmiş bu edebiyatın günümüze ulaşmış hatıralarıdır.

[2] Türkler tarih boyunca çeşitli alfabeler kullanmışlardır: Göktürk alfabesi, Uygur alfabesi, Manihey alfabesi, Sogd alfabesi, Arap alfabesi… Orta Asya'da yaşayan Türkler hangi dini kabul etmişlerse o dinin alfabesini kullanmışlardır. Sözgelimi Budist olanlar Sogd, Hıristiyan olanlar Süryani, Maniheist olanlar Manihey alfabesiyle yazmışlardır. (Ahmet Caferoğlu, *Türk Dili Tarihi*, I, Yıl: 1958, Sayı: 179-180)

[3] Her ne kadar Orhun anıtları ilk yazılı belgeler olarak kabul edilse de, Türk şiirinin bilinen en eski örneğine Çin kaynaklarında rastlandığı, 329 tarihinde yazılan bu parçanın, kahramanlık temasını işleyen, düzgün kafiyeli iki mısradan oluştuğu bildirilmektedir.

Eski Türklerde yazı dili, konuşma dili gibi bir ayrım söz konusu olmadığı için, edebiyatta da bir farklılık yoktur. Tüm milletin dili ve edebiyatı birdir.

Yazı dili, konuşma dili gibi farklılıklar, Türklerin İslâm uygarlığına geçmelerinden sonra ortaya çıkmıştır, İslâm dini ve uygarlığı, Türk dilinin dışındaki dillerin de, en önemlisi İslamiyet'in dili Arapçanın öğrenilmesini de zorunlu kılar. İslâmî ilimlerin tüm kaynağı Arapçadır. İslâm din ve uygarlığının üzerine titreyen, cihanşümul bir din gayreti güden Türklerin, bu dil, zamanla ikinci dilleri hâline gelir. Hattâ kültür merkezlerinde ve büyük şehirlerde Türkçenin önüne geçer.

Türk padişahlarının ilim adamları ve sanatkârlara gösterdikleri iltifat ve himaye İslâm âlemindeki ilim ve sanat adamlarının Anadolu'ya akın etmelerine sebep olmuş; Anadolu büyük bir bilgi birikiminin merkezi haline gelmiş ve yaygın öğretim kurumları gibi çalışan çok sayıdaki medreseler, tekkeler, dergâhlar ve esnaf kuruluşları çevresinde aydınlanan halk, çağının ilerisinde bir kültür ve uygarlık düzeyine yükselmiştir.

Türkçe, yapılan fetihlerle geniş bir coğrafya üzerine yayılmasına rağmen; çağın ilim dili Arapça ve edebiyat dili Farsça da başta ilim merkezleri, medreseler, saray ve resmî kurumlar olmak üzere büyük bir kitle arasında yaygınlaşmıştır.

Bu diller etrafında oluşturulan yeni edebiyat, yüzyıllardır akıp gelen âna edebiyat geleneğimizi ister istemez 'halk edebiyatı' adı altında ikinci sınıf bir edebiyat konumuna itmiştir. Buna rağmen halk şairleri ve halk şiiri her devirde varlığını sürdürmüş, her çağda önemli temsilciler yetiştirmiştir. Arapça ve Farsçanın en yaygın, divan edebiyatının en haşmetli olduğu dönemde bile halk şiiri, Karacaoğlan gibi unutulmaz bir ozan çıkarmıştır.

* * *

Halk şiirimiz bir yandan zengin anonim kaynaklardan beslenirken, diğer yandan şairlerimiz de bu alana ferdî olarak önemli katkılarda bulunmuşlardır.

Ferdî temele dayalı halk şiirini üreten halk şairleri, icraatlarına göre değişik isimlerle anılmışlardır; Ozan, âşık, saz şairi, kalem şuarâsı gibi. Bunların içinde tarih sahnesinde ilk görünenler, ozanlardır.

Ozan; Orta Asya Türklüğü içinde işlevleri bakımından oldukça saygın bir kişiliğe sahip Şaman 'rahip-şair'lerin şairlik görevlerini bırakmalarından sonra ortaya çıkmış ve varlığını hâlâ sürdüren bir tiptir. Millî ölçümüz olan hece ile ve genellikle koşma biçim ve örgüsü içinde ürettikleri şiirlerini, ellerinde kopuzları, oba-oba, yurt-yurt gezerek, ezgiler eşliğinde çalıp söyleyen ozanlar XV. yüzyıla kadar halk şiirinin tek temsilcisi durumundadırlar.

XV. yüzyıldan itibaren bu alana 'âşık' adı altında yeni bir şair tipi girer.

Yeni bir şair diyoruz, çünkü bunlar da ataları ozanlar gibi çalıp-çağıran sazlı şairler olmalarına rağmen; halk şiirine yeni biçimler sokmuşlar, birtakım kurallar ve disiplinler getirmişlerdir. Âşık tipinin getirdiği bu yenilikleri; halk şiirine, divan şiirinin birtakım ölçü, teknik ve öğelerini katmak, aşk ve yiğitlik temasını dînî ve ahlâkî bir mecraya yöneltmek, Arapça ve Farsçaya itibar etmek, katı 'ayak' kuralları ve yarışma biçimleri koymak, anonim ezgiler dışında kendi hazırladıkları âşık makamlarıyla çalıp-söylemek, lebdeğmez, muamma, tecnis gibi yeni şiir türleri ve 'bade (uyku halindeyken pir elinden içilen dolu)', 'buta (düşte görülen sevgili)' gibi yeni mefhumlar, vs. olarak sıralayabiliriz.

Onların getirdikleri bu yeni kuralların doğmasında elbette, Osmanlı'nın yeni kültür anlayışının, aydınların

ozan tipine olumsuz bakışlarının büyük rolü olduğu kadar, bu kurallarla kendilerini ihata eden âşıkların, şehir çevresine yaklaşma, ikbal arama, artık bu çevrelerde 'herze-gû' (saçma sözler söyleyen) olarak görülen ozandan farklı görünme ve şehir muhitine yeni bir tip olarak girme kaygılarının da rolü büyüktür.

Âşık ismi yalnız bu yeni tipin adı olmasına rağmen, zamanla ozanları ve diğer sazlı şairleri de içine alan genel bir unvan gibi kullanılır olmuştur.

Ozan ve âşıklardan başka bu alana, ürün veren iki şâir tipi daha vardır. Bunlar saz şairleri ile kalem şuarasıdır.

Saz şairleri de deyişlerini ozanlar ve âşıklar gibi çoğunlukla irticalen (doğaçlama) ve saz eşliğinde söyleyen sazlı şairlerdir. Ancak daha şehirli, daha okumuş bir eda taşırlar. Millî kültür içinde yetişen ve bilgi birikimini halk kültüründen elde eden, çoğunluğu ümmî olan âşıklara karşılık, saz şairleri mektep, medrese görmüş, az çok bir eğitim almış kişilerdir. Dilleri ağdalıdır. Şiirleri her konuya açıktır ve çoğu doğmaca değildir. Divan şiiri terkiplerini bol kullanırlar. Ozan ve âşıkları küçümserler, divan şairlerine yaklaşma eğilimindedirler. Âşıklık kurallarına iltifat etmezler, muşaaere (karşılıklı deyişme) yapmaz, hikâye bilmez, ayak kurallarına uymazlar, âşık makamlarından habersizdirler, zaten deyişlerinin pek çoğu ezgisizdir. 'Bade', 'Buta' gelenekleri yoktur. Saz, ellerinde bir sembol gibidir. Saz şairi unvanı da, âşık adı gibi zaman içinde tüm sazlı şairleri kapsayan bir terim gibi kullanılmıştır.

Gerçekten de ozan, âşık, saz şairi gibi şairlerin edebiyatımız içindeki yerleri ayrı ayrı tam olarak belirtilmediği için, icraatları da birbirine karıştırılmıştır. Nitekim, bugün âşıklık geleneğinde bir yozlaşmanın olduğu, âşıkların geleneğin icaplarını yerine getiremedikleri, kuralları bilmedikleri ileri sürülmektedir. Doğrudur da. Ancak bu görüntüyü veren; âşıkların içinde çok sayıda bulunan ve hâlâ bu

kategoride mütâlaa ettiğimiz saz şairleridir. Yoksa hakikî âşıklık geleneği içinde yetişmiş âşıklarda bir yozlaşma, gerileme söz konusu değildir.

Saz şairi tipini, âşık tipinden ayırıp kendi kategorisi içine koyar, yerini ve işlevlerini belirleyip, bunlarla yetinirsek; hem saz şairi tipi ayan-beyan ortaya çıkmış olur, hem de âşık edebiyatının kuralları ve terminolojisi netliğe kavuşur.

Kalem şairleri ise; şiirlerini halk şiirinin ölçü ve tekniği içinde geliştiren, bir kısmının irticaileri olmasına rağmen, eserleri kalem mahsulü olan kişilerdir.

Yukarıdan beri sıralanan tiplerin aralarında ne kadar farklılık olursa olsun, hepsi de halk şiiri mahsulleri üretmektedirler. Hepsi de halk şairidirler. Eserlerini vezin, kafiye, durak, tür, konu, ezgi vs. gibi halk şiiri kural ve tekniği içinde hazırlamaktadırlar.

Kısaca; halk şiirini bir denize benzetirsek; halk şairleri (ozan, âşık, saz şairi, kalem şairi) de sularını bu denize taşıyan ırmaklar gibidirler.

Türk Halk Şiirini Oluşturan Tipler

OZAN

Eski Türklerde ilk şairlerin izlerini birtakım törenler etrafında görüyoruz. Orta Asya Türklüğünde askerî nitelikli 'şölen', hakanların ve devlet ileri gelenlerinin katıldığı büyük avlar için düzenlenen 'sığır' ve ölü gömme törenleriyle ilgili 'yuğ' merasimleri vardı. Hepsi de dînî bir öze bağlı olan bu törenlerin idaresi, 'ozan-baksı' adıyla bilinen rahip-şairlerin elinde bulunurdu. Bunlar tanrılara kurbanlar sunarlar, fena cinleri ve kötü ruhları kovarlar, ölülerin ruhlarını öteki dünyaya gönderirler ve ayrıca insanların bedenine giren kötü ruhları ve cinleri kovarak, hastaları tedavi ederlerdi. Onlar gerek tanrılara kurban sunma, gerekse tedavi seansları sırasında çalgı çalıp, hızlı bir şekilde raks ederken, kızgın demirleri yalayacak kadar kendilerinden geçip cezbeye ulaştıkları anda, sihrî mahiyetli bir takım mısralar söylüyorlardı. Türk şiirinin ilk örneklerinin bu mısralar olduğu sanılmaktadır, ilk şairler de, sihrî güçleri olduğuna inanılan, büyü, raks, müzik, şiir ve tababet bilen, bu 'ozan-baksı'lardır.

'Ozan-baksı'ların tüm Türk şubeleri içinde saygın bir yerleri vardır. Ve değişik Türk şubelerinde çeşitli adlarla (Altaylarda kam, Kırgızlarda baksı, Yakutlarda oyun, Tonguzlarda şaman ve Oğuzlarda ozan) anılırlardı. Sazlı

şairlerin ataları olan ozan tipi, işte bu 'ozan-baksı'ların şamanlık mesleğini terk etmelerinden sonra ortaya çıkan bir tiptir; işbölümü neticesi dînî ve sihrî törenlerin idaresi *kam*lara, destan ve hikâye anlatımı *baksı*lara, şairlik görevi ise sazıyla irticalen şiir söyleyen *ozan*lara kalmıştır.

Bu ozanlar, büyü ve tababet bilmezler, dînî bir işlevleri de yoktur. Ellerinde kopuzlarıyla çalıp-söyleyerek kır, bayır, yurt-oba gezer, halkı eğlendirirlerdi. Zamanla tüm Türkler içinde, bilhassa Oğuzlar arasında çoğalmışlar ve XV. yüzyıla kadar bütün millet içinde önemlerini muhafaza etmişlerdir. Günümüz halk şiiri ölçü ve biçimleriyle hemen hemen aynı olan şiirlerinin konusu genellikle aşk, doğa, kahramanlık ve yurt sevgisidir. Onlar askerlerle birlikte savaşa giderler, düğün, eğlence, toplantı ve kutlu günlerin vazgeçilmez konuklarıdırlar. Baharın gelişi, çiçeklerin açışı, bolluk ve bereketli günlerin sevinci, sevgililerin aşkları, yiğitlerin kahramanlıkları onların şiirlerinde dile gelir. Halkı eğlendiren, zafer müjdesini yurtlara yayan, kahramanları, cömertleri, beyleri ululaştıran, anonim ürünleri obadan obaya taşıyan, kısaca milletin sevincini ve üzüntülerini terennüm eden onlardır.

Onlar Türkler arasında her zaman sevilmiş ve korunmuşlardır. Dede Korkut onlardan bahsederken "kolca kopuz götürüp elden ele, beğden beğe ozan gezer. Er nekesin-er cömerdin ozan bilür" demektedir.[1]

Ozanların halk arasındaki sevgi ve önemi Türkler Orta Asya'dan çıktıktan sonra da devam etmiştir. Türk boylarının bir araya gelerek kurdukları Selçuklu içinde de ozanlar, Orta Asya'daki işlevlerini sürdürmüşlerdir. Selçuklu ordularının ozansız olanı yoktur.[2] Ozanlar askeri savaşa

---

[1] Gökyay, Orhan Şaik, *Dede Korkut Hîkayeleri*, Millî Eğitim Basımevi, 1985.

[2] Ozanların gerek asker, gerekse oba beyleri yanında bulunmaları yakın tarihe kadar sürmüştür. Güney Türkmen aşiretleri içinde yetişen Ök-

hazırlar; zafer geceleri onları coşturur, kahramanları över, kültür ürünlerini ilden ile yayar ve halkı eğlendirirlerdi. Ancak zamanla ozanlar Selçuklu içinde ilk günlerdeki önemlerini yitirirler. Türk edebiyatına yabancı kalan sultanların ve Arap-Fars kültürü ile yetişen şehzadelerin Acem edebiyatına iltifatları ve bu kültürün ülkede yaygınlaşması ozanların ve taşıdıkları kültürün küçümsenmesine, dışlanmasına yol açtı. Ve ozanlar, Türk hakanından ziyade İslâm hükümdarı konumundaki sultanlara tepki gösteren Türkmenlerin içine çekildiler. Onların yaydıkları ve aslında zengin olan Türk edebiyatı, Selçuklular içinde gerekli ilgiyi görseydi, kuşkusuz, ileri tarihlere daha oylumlu bir edebiyat birikimi devredilebilirdi.

Varlıklarını göçebe topluluklar, içinde sürdüren ozanlar Selçuklulardan sonra Osmanlı içinde de eski itibarını bulamamıştır. Yaygın Acem edebiyatının etkisindeki aydın çevre, onları 'lâfebesi, herze-gû' olarak görmüş ve aşağılayıcı ifadelerle tanımlamışlardır. Buna rağmen onlar hor görüldükleri, dışlandıkları büyük kültür merkezlerinden uzak kırsal alanlarda, konar-göçer Türkmenler arasında varlıklarını sürdürmüşler, Anadolu halkının şiir ve müzik zevklerini başarıyla temsil ve icra etmişlerdir.

Bilhassa XIII. yüzyıldan itibaren Anadolu'da yaygınlaşan tarikatlar; kendi inanç ve felsefelerinin halk içinde benimsenmesinde, ozanlardan geniş ölçüde yararlanmışlardır. Halkın şiire olan ilgisinden yararlanan tarikatlar, yetiştirdikleri ozanları yurt içine salarak propagandalarını yapmışlardır. Çok sayıdaki ozanın tarikatlara intisabı; yine Türkçe ile hece ölçüsünde söyleyen, yine ozanlık geleneğini sürdüren, ancak şiirlerini dînî ve ahlâkî konulara açmış mutasavvıf bir şair grubunun doğmasına sebep olmuştur. Tarikatlara girmiş ozanlar, bilhassa Bektaşîlik mensupları

süz Ali, Dadaloğlu, İlbeylioğlu aşiret ozanlarının, Kuloğlu asker ozanların tanınmışlarındandır.

kendilerine Kul, Abdal, Edna, Sultan, vb. gibi mahlaslar almışlardır.

Ozanlar gerek Selçuklu, gerekse Osmanlılar içinde büyük kültür ve şehir merkezlerinde tutunamamışlardır. Estetik zevklerini Acem edebiyatı ürünleri ile tatmin eden şehir halkı, bu edebiyata büyük iltifat gösteren saray, yöneticiler ve aydın çevre, ozanları sürekli küçümsemişler ve dışlamışlardır. Tüm lûgatlerde ozanlar için aşağılayıcı ifadeler kullanılmıştır. Örneğin Lamia, ozan kelimesini "geveze, sözebesi, herze söyleyen" mânasında kaydeder. Ahmet Vefîk Paşa, Lehçe-i Osmanî'de ozanlar için "iki telli çalan, ekseri kör menhusadandır. Şairi, şiiri bilmezler" ifadesini kullanır.

Ozan ve çevresi ise; gerçekten boyutlu ve zengin Türk diline ve edebiyatına yüz çevirmiş kitlelerden, başka bir kimliğe bürünmüş aydın çevreden şikâyette bulunur. Daha XIV. yüzyılda Âşık Paşa bu şikâyetini şöyle dile getirir;

"Türk diline kimesne bakmaz idi
Türklere hergiz gönül akmaz idi

Türk dahi bilmez idi bu dilleri
İnce yolu ol ulu menzilleri"

Gereksiz Acem edebiyatı hayranlığı ve halkın ozanlara bakışını, XV. yüzyılın ünlü ozanı Mesîhî de şu mısralarıyla dile getirir:

"Mesîhî gökten insen sana yer yok
Dolan gel ya Arap'tan ya Acem'den"

Ozanlar hor görülüp, edebiyatları ve işlevleri küçümsenirken, yabancı şairlere servet sayılacak bahşişlerin da-

ğıtıldığı, göklere çıkartıldığı, el üstünde tutulduğu ortamı ve Acem'in kibrini, kendisi de bir müteaccem olan Le'âlî, şu dizelerinde çok açık anlatır:

"Acemün her birü ki Rum'a gelür
Yâ vezâret ya sancak uma gelür"[3]

Ve bu anlayış yüzlerce yıl devam eder. XIX. yüzyıl şairlerinden Tokatlı Nuri de ikbal çevrelerinin gözüne girmek için kendi öz dilini küçümseyerek, "İnce yolu, ulu menzilleri"nden habersiz olduğu Türkçeyi:

"Türkün dilberi de gayetle inad
Şehir dili bilmez lisânı kubad"

diyerek kabalıkla itham eder. Nuri'nin şehir dilinden kastı Arapça ve Farsçanın karışımından doğmuş karma bir dildir. Ve Nuri bu mısralarında yalnız kendisinin değil, bir bakıma kültür merkezlerinin, şehir halkının, aydınların da Türk diline bakışlarını sergiler.

Ozanlarımız bu ağdalı dilden ve Acem edebiyatı etkisinden uzak kırsal bölgelerde, bunca dışlanmaya ve hor görülmeye rağmen varlıklarını sürdürerek günümüze gelmişlerdir. Ve her çağda edebiyat tarihimizde önemli yerler edinmiş temsilciler yetiştirmişlerdir. Bilhassa XVII. yüzyılın yetiştirdiği emsalsiz ozan Karacaoğlan; baştanbaşa dolaştığı Anadolu'da, Türk sazıyla, Türk sözüyle büyük bir heyecan estirmiş; aşkın, sevdanın, doğanın, kısaca hayatın türküsünü söyleyen Karacaoğlan, tekke şairleriyle, dînî ve ahlâkî bir mecraya yönelen âşık şiirini yeniden aslî kimliğine kavuşturmuştur. Varsağı, bozlak, kayabaşı, türkü, ağıt gibi mahallî kimlikler taşıyan ezgiler eşliğinde çalıp-söyleyerek gezdiği Anadolu'da pek çok halk şairini

[3] Lâtîfî, Tezkire-i Lâtîfî, s. 290.

etkilemiş, ozanlık geleneğini yeniden sevdirmiştir. Etkisinde kalanlar bugün dahi "Karacaoğlan Yolu" adı altında gezginci ozan geleneğini sürdürmektedirler. Anadolu'da, bilhassa Çukurova'da "Karacaoğlan çığırmak" yani Karacaoğlan türküleri söylemek köklü bir gelenek halinde yaşamaktadır. Âşık Veysel, Ali İzzet Özkan, Tâlibî Coşkun, Âşık Feymani, Hacı Karakılçık, Adanalı Ferrâhî, vd. bu yolu sürdürenlerdendir.

Ozan adının geçtiği her yerde onunla birlikte anılan kopuzun da tarihî gelişimine göz atmak gerekir.

Ozan tipinin ortaya çıkışı, kopuz adlı çalgının ortaya çıkışıyla başlamış gibi görünse de, Türkler içinde kopuzdan daha kıdemli sazların bulunduğunu biliyoruz. Nitekim Mahmut Ragıp Gazimihal'in Vambery'den naklettiğine göre 'sipisğa'' adlı çalgının kopuzdan eski olduğu belirtilmektedir.[4]

Çin kaynaklarında ise Türklerin 'hi-pu' adlı bir çalgıya düşkün oldukları ve Oğuzlar içinde herkesin bunu çaldığı kaydedilmektedir. Burada adı geçen 'hi-pu'nun Çin dilinde kopuzun karşılığı olduğu sanılmaktadır.[5] Kaşgarlı'nın dîvânında gördüğümüz 'kopzaşmak', 'kopzaltmak' ve 'kızlar kopuz çalmada yarıştı' anlamına gelen 'kızlar kopzaştı' fiilleri kopuzun, Oğuzlar içinde ne denli yaygın bir saz olduğunu göstermektedir. Diğer kaynaklar da bu bilgileri doğrular niteliktedir. Dede Korkut hikâyelerinde yiğitler tasvir edilirken, at ve silâhları yanında, bellerinde asılı kopuzlarından da sık söz edilir.

Kopuz, yiğitlerin Oğuz olduklarını belirten bir sembol gibidir. Seğrek Boyu'nda Dede Korkut, kopuzun Türkler içinde haiz olduğu önemi şöyle anlatır: "Seğrek, düşman eline düşmüş kardeşi Eğrek'i arar. Yolda, uyuyan bir yiği-

---

[4] Gazimihal, Mahmut Ragıp, *Ülkelerde Kopuz ve Tezeneli Sazlarımız*, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1975.

[5] A.g.e., s. 17.

de rastlar, onu öldürmek için kılıcını çeker, fakat yiğidin belinde kopuzu görünce vazgeçer, yiğidi uyandırır, uyanan yiğit kılıcına davranır, ne var ki o da karşısındakinin belinde kopuzu görünce saldırmaktan vazgeçer ve şöyle der; "Bre kâfir, Dedem Korkut kopuzu hürmetine çalmadım, eğer belinde kopuz olmasaydı, ağam başıyçün seni ikiye bölerdim."[6]

Sonra ikisi kardeş olduklarını anlar ve sarılırlar.

Tüm bu bilgiler bize Türkler arasında sazın; dolayısıyla şiirin yaygın ve önemli olduğunu gösterir.

Oğuzlar içinde kopuz nerdeyse kutsallaşmış gibidir. Yoldaşların, erlerin, yiğitlerin hatta kızların kopuz çalmamaları kusur sayılır. Nitekim Hâfız Derviş Ali adlı bir müellifin Şeybaniler sarayında yazdığı mûsikî risalesinde de kopuzun bu önemi şöyle anlatılır: "Oğuzlar içinde kopuz çalmak pek meşhurdur. Kahramanlar mücadelelerden evvel hep yanlarında taşıdıkları kopuzlarını çalarlar. Bunu çalmayı bilmeyenleri ise yalancı sayıp, çevrelerinden kovarlar."[7]

Oğuzlar içinde kopuza atfedilen bu saygıyı, 13. yüzyılda Yunus Emre'de ve XIV. yüzyılda Gülşehrî'nin mısralarında da görürüz.

"Ben oruç namaz için - Sicü içdüm esrüdüm
Tesbihi seccadeyçün - Dinledim çeşte kopuz"

(Yunus Emre)

"Çok uzalmadı kopuzdan kolumuz
İşit imdü ne söyler dilümüz"

(Gülşehrî)

---

[6] Gökyay, Orhan Şaik, *Dede Korkut Hikâyeleri*, Millî Eğitim Basımevi, 1985.

[7] Gazimihal, Mahmut Ragıp, *Ülkelerde Kopuz ve Tezeneli Sazlarımız*, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1975.

Ozan, ata şairimiz, kopuz ise ata yadigârı en eski sazımızdır. Osmanlı içinde 'ikitelli' adıyla da anılmıştır. Ozanlarımızın, âşıklarımızın ellerindeki sazlar, kopuzun geliştirilmiş şekilleridir.

Ozanlar, ellerinde sazları ve hiç kaybetmedikleri millî kimlikleri ile Türk kültürünü, Türk şiirini yüzyıllar boyu birbirine naklederek günümüze ulaştırmışlardır.

Bu zincirin başında Kaşgarlı'nın Divân'ında adı geçen Çuçu, Aprınçur Tigin, Kul Tarkan gibi yolun ilk temsilcileri ile Anadolu'da Karacaoğlan, Köroğlu ve Dadaloğlu gibi emsalsiz isimler yer alır. Bu gün de; Neşet Ertaş[8], Mahzuni, İhsani, Hüdai, Ozan Arif ve Esat Kabaklı gibi bu geleneği hakkıyla temsil eden, halkın duygularına tercüman olan gür sesli ozanlarımız mevcuttur.

Halk şiirine katkıda bulunan önemli kaynaklardan biri de âşıklar arasında 'kalem şuarası' adıyla anılan kalem şairlerimizdir.

Günümüzde başta Abdurrahim Karakoç, Abdulvahap kocaman, Âşık Yener, Halil Karabulut, Adanalı Kara Mehmet, Meluli ve Hayâtî Vasfî Taşyürek olmak üzere halk şiirine çok başarılı örnekler kazandırmışlardır. Onlar da diğer halk şairlerimiz gibi halkın sesi, gözü, kulağı olmuşlardır. Halk, onların dizelerinde, yergilerinde, hicivlerinde ve gönülden kopup gelen nağmelerinde kendi yürek esintilerini bulmuştur. Karacaoğlan, Köroğlu, Dadaloğlu, Emrah ve Ruhsati ile halkın malı, duygularının tercümanı olan halk şiirimiz denebilir ki Abdurrahim Karakoç ile köy odalarına yeniden girmiştir.

Yabancı kültür ve edebiyatların etkisiyle dışlanmış ve unutulmaya terk edilmiş Türk dili, Türk şiiri ve kültürünün günümüze aktarılmasında bu ozanlarımızın oynadıkları önemli rol gözönünde tutulursa, edebiyat tarihimiz içindeki yerleri de o denli kıymet kazanır.

---

[8] Neşet Ertaş, 25 Eylül 2012 tarihinde vefat etmiştir.